

“Uit de diepte van de put riep ik Uw naam aan” (KI 3,55)

Het oudtestamentische boek Klaagliederen

als gids in de Goede Week

Auteur: Valérie Kabergs

Vragen over leven, lijden en dood, over omgaan met bestaansangst en latente onzekerheid, over hoop en toekomst houden deze dagen veel mensen bezig en grijpen diep in op de samenleving. Het zijn de vragen van deze tijd. Het zijn bij uitstek de vragen in de Goede Week die voor ons in het verschiet ligt. Maar het zijn ook de vragen van alle tijden.

In deze bijdrage wil ik u graag meenemen in de gedachtegangen van een oudtestamentisch boekje dat niet zo heel bekend is: het boek Klaagliederen, een kleine verzameling van poëtische teksten die in vijf klaagzangen geordend zijn. Op het moment dat men (de vroegste versie van) deze teksten schreef, werd de auteur – net als wij vandaag – geconfronteerd met een grote crisis. Hij beschrijft niet alleen het lijden dat hij om zich heen ziet, maar probeert ook een manier te vinden om met dit lijden om te gaan. Zijn geloof in de HEER is daarbij een steun, maar komt ook in beproeving terecht. De crisis stelt hem meer bepaald voor de uitdaging om een sterk verworteld traditioneel godsbeeld af te leggen en op een nieuwe manier naar God te leren kijken.

Welke crisis?

Het ontstaan van het boek Klaagliederen situeert zich tegen de achtergrond van de zogenaamde Babylonische ballingschap die de geschiedenis van het Israëlitische volk sterk heeft getekend. In 586 voor onze tijdrekening verwoestten deze Babyloniërs de tempel te Jeruzalem, voor de Israëlieten de plek bij uitstek waar God aanwezig was. Een groot deel van de bevolking wordt rond die tijd in meerdere bewegingen gedeporteerd naar Babylonië. Jeruzalem blijft in puin achter. De auteur van de klaagzangen bevond zich wellicht tussen de achtergeblevenen in Jeruzalem. De Israëlitische auteur – af en toe sprekend vanuit het perspectief van de stad Jeruzalem zelf – schreeuwt zijn droefheid, woede en wanhoop uit, mede in naam van alle slachtoffers, en zoekt naar een verklaring voor het lijden dat hen overkomt.

Welk lijden?

Verschillende vormen van lijden en pijn komen in de klaagzangen aan bod.

De oudtestamentische verteller beschrijft de fysieke pijn van mensen die op straat een hongerdood sterven in de verwoeste stad:

*Zij vroegen hun moeder nog: ‘Waar is het brood en de wijn?’
maar vochten gewond met de dood in de straten van de stad
en stierven op de schoot van hun moeder. (KI 2,12)*

De psychische pijn die het volk doormaakt bij het verlies van hun stad en tempel en bij het zien van al dat fysieke lijden, verwoordt de verteller als volgt:

*Mijn ogen zijn moe van geweest, mijn ingewanden branden,
de moed is mij ontnomen: mijn volk is hard geslagen,
kinderen en zuigelingen sterven op straat. (KI 2,11)*

De lijdenssituatie onder de Babylonische overheersing zorgt blijkbaar ook voor een sociaal isolement:

*Waar wij gingen werden wij bespied,
in het openbaar werden wij niet meer geduld.
Onze dagen bleken geteld,
het einde is inderdaad gekomen. (Kl 4,18)*

Dit meervoudige lijden zorgt bij de gelovige verteller voor heel wat spirituele onrust. Hij is diepbedroefd en boos om de wraakzucht van God die – althans volgens zijn interpretatie – uit deze lijdenssituaties spreekt:

Uitvaagsel onder de volken maakt U van ons. (Kl 3,45)

De verteller gaat ook gebukt onder schuldgevoelens:

*Zwaar weegt het juk van mijn zonden dat zijn hand op mij legt;
het drukt op mijn nek, mijn kracht is gebroken.
De HEER leverde mij uit aan machten,
voor mij zijn ze onweerstaanbaar. (Kl 1,14)*

De woede van de anonieme verteller uit zich ook in de hoop op eenzelfde lot voor de vijand:

*Wees nu maar opgewekt, Edom,
en bewoners van Us, wees blij;
de kelk zal ook u niet voorbijgaan,
dronken en naakt blijft u liggen. (Kl 4,21)*

Het lijden bevraagt het geloof van de verteller met andere woorden sterk. Anders dan vandaag zullen de oudtestamentische vertellers zelden Gods bestaan in twijfel trekken. Wel heerst er regelmatig geloofstwijfel omtrent de barmhartigheid van God. Is deze ballingschap nu het moment waarop God zijn volk werkelijk helemaal verlaten heeft? Of mogen de Israëlieten te midden van alle ellende van de Babylonische ballingschap toch nog hopen op Gods bevrijdende en troostende aanwezigheid? Is er nog hoop?

Hoe gaat Klaagliederen om met de crisis?

Die vraag is niet zo eenduidig te beantwoorden. Zoals in de inleiding aangehaald, is de omgang van de schrijver met de crisis immers tweevoudig en is deze te koppelen aan twee verschillende godsbeelden. Doorheen het boek zijn als het ware twee theologische stemmen met elkaar verweven, die elk op eigen wijze reageren op de zonet geschetste lijdenssituatie en de daarmee gepaard gaande geloofstwijfel. Alsof de verteller worstelt en niet goed weet op welke manier hij deze crisis kan plaatsen binnen zijn traditionele geloof.

1. 'Waarom is dit ons overkomen?' – 'Het moet wel een straf van God zijn'

[Deze] Een eerste theologische stem tracht vooral te **begrijpen en verklaren** waarom Juda en Jeruzalem getroffen zijn door de geschetste ramp. De schrijver baseert zich hierbij op een godsbeeld dat sterk verankerd was in het Israëlitische denken van die tijd: de val van de tempel en de Babylonische ballingschap zijn een straf van Godswege omdat het Israëlitische volk zich niet aan Gods verbond hield.

Volgens een aantal passages in Klaagliederen is God inderdaad verantwoordelijk voor het lijden van zijn volk. Het is echter belangrijk om te situeren hoe men tot zo'n godsbeeld is gekomen. Deze verklaring komt in eerste instantie voort uit het geloof in Gods almacht. Indien men het geloof in één almachtige God wil vrijwaren, moeten zowel goed als kwaad afkomstig zijn van die ene God, zo redeneert Klaagliederen 3,37-38:

Wie spreekt er, als het niet op het bevel van de HEER is? Ontstaat niet het goed en het kwaad op het bevel van de Allerhoogste?

Tegelijkertijd echter wil deze verklarende stem God ook verdedigen. Ze voert een theodicee:

Toch staat de HEER in zijn recht, want ik kwam tegen Hem in verzet. (KI 1,18)

Vanuit het principe van de vergeldingsleer – “wie goed doet, goed ontmoet” en omgekeerd – valt er God niets te verwijten, zo argumenteert de verklarende stem. Integendeel, binnen die orde is Hij slechts rechtvaardig geweest in zijn oordeel. De eigenlijke schuld voor de ramp ligt immers niet bij God, maar bij het Israëlitische volk volgens verscheidene passages in Klaagliederen. In die redenering is het lijden dat Israël overkomt niet het resultaat van willekeurige goddelijke razernij, maar een straf die overeenstemt met en antwoordt op het wangedrag van het volk.

Volgens Klaagliederen 3,39 mag de mens uiteindelijk nog dankbaar zijn dat hij – ondanks zijn zonden – in leven blijft:

Wat klaagt de mens, als hij leeft ondanks zijn zonden?

De harde woorden aan het adres van het volk Israël blijven echter ook niet zonder uitzicht op hoop. Klaagliederen 3,21-24 drukt bijvoorbeeld de overtuiging uit dat Gods barmhartigheid veel groter is dan zijn rechtvaardigheid:

Ik prent het mij desondanks in – dat geeft mij hoop - :

zonder einde is de genade van de HEER, onuitputtelijk is zijn medelijden.

Uw grote trouw is iedere ochtend weer nieuw.

‘Ik ben van de HEER’, zegt mijn hart, ‘Hij blijft mijn hoop’.

Voorwaarde is wel dat mensen Hem blijven zoeken, geduld opbrengen en zich bekeren van zonden:

Goed is de HEER voor degene die hoopt, voor iedereen die Hem zoekt.

Het is goed om in stilte op redding van de HEER te wachten.

Het is goed om zijn juk van jongs af te dragen. (KI 3,25-27)

Laten wij naar ons eigen gedrag kijken en teruggaan naar de HEER. (KI 3,40)

2. ‘Waarom is dit ons overkomen?’ – ‘Ik weet het niet...’

In Klaagliederen ontdekt men ook een andere theologische stem, die op eigen wijze tegengewicht tracht te bieden aan de zonet geschetste verklaringstendens. De schrijver zet zich in deze passages af tegen de vergeldingsleer die zo zeker lijkt te weten waarom Israël dit alles overkomt, die zo zeker lijkt te weten hoe God denkt en die zo zeker lijkt te weten hoe de mens opnieuw verandering kan brengen in de situatie. In plaats van zelf te willen begrijpen en verklaren, getuigen de passages waarin deze tweede stem doorklinkt eerder van **overgave en vertrouwen**. Het gaat daarbij niet om een passieve overgave of berusting in de situatie, maar om een zekere nederigheid waarbij de schrijver erkent dat

hij niet alles kan begrijpen wat er zich in het leven voordoet en er alleen maar op kan vertrouwen dat God en andere mensen het Israëlitische volk niet in de steek zullen laten.

Deze tegenstem durft de vergeldingsleer op verschillende manieren in twijfel te trekken als verklaringsmodel voor de ramp die Juda en Jeruzalem is overkomen. Ze blijkt vooreerst uit passages waarin men niet God, maar de mens noemt als verantwoordelijke voor de verwoesting van Jeruzalem:

Het zwaard van de vijand sloeg de bewoners neer. (Kl 1,7)

Een tweede indicatie voor breuken in de vergeldingsleer vindt men terug in de verwoording van teleurstelling en onbegrip ten aanzien van God. Deze passages geven aan dat de auteur van mening is dat het lijden helemaal niet in proportie is met de begane misdaad. Het kan dus niet kloppen dat het huidige leed het resultaat is van een rechtvaardig oordeel van Godswege, zo gaat de redenering. De aanklacht omwille van een niet proportionele straf klinkt het scherpst in Klaagliederen 2,20:

Heer, hebt U ooit iemand zo behandeld?.

Ten derde stelt de auteur van Klaagliederen ook de eigen schuld aan de ramp in vraag. “Ik weet niet waarom” dit gebeurde, leest men in Klaagliederen 3,52. Volgens Klaagliederen 5,7 zijn het mogelijks de Israëlitische voorvaderen die zondigden en bijgevolg schuld dragen – niet zichzelf.

Deze tegenstem in Klaagliederen zoekt eigenlijk helemaal niet langer naar verklaringen voor het overkomen leed. In plaats van God als vijand te beschouwen, richt ze zich net in smeekbeden om hulp en verlossing tot God:

HEER, zie mijn ellende, want de vijand triomfeert. (Kl 1,9)

HEER, zie, ze spotten met mij. (Kl 1,11)

HEER, zie mijn ellende: zie hoe mijn ingewanden branden. (Kl 1,20)

Denk aan wat ons is overkomen, HEER, kijk naar onze schande. (Kl 5,1)

Niet alleen God, maar ook de omringende volkeren worden aanroepen in de hoop op hulp en troost:

Iedereen die voorbij komt, zie het lijden dat ik moet dragen. (Kl 1,12)

Volken, hoor, zie hoe ik lijd. (Kl 1,18)

Het vertrouwen of minstens de hoop op Gods barmhartigheid is ook in deze passages aanwezig, maar het is een veel voorzichtigere hoop en een veel breekbaarder vertrouwen dan hetgeen men terugvindt in het daarstraks genoemde Klaagliederen 3,22-24. Wanneer men het gehele boek in rekening brengt, blijven de klaagzangen hun rouw en twijfel immers uitschreeuwen tot het einde toe én wordt die geloofstwijfel als het ware zelf een bron van gebed. Het boek dankt ook haar naam aan de klacht. Met Klaagliederen 5,22 eindigt het boek Klaagliederen in geloofstwijfel: “Of hebt U ons helemaal verstoten en kent uw toorn geen maat?”

De kracht van de klaagzang in coronatijden

Klagen maakt deel uit van het dagelijkse leven. Waar de klacht enerzijds alomtegenwoordig is, zijn er anderzijds veel anti-klaagtendensen werkzaam in de samenleving. Wanneer mensen vragen hoe het met ons gaat, hebben we dikwijls “niet te klagen”. Vaak wordt het ook als een teken van zwakte en mindere weerbaarheid gezien wanneer je klaagt. Zelfs nu in deze crisis merk ik dat het soms moeilijk is voor mensen om openlijk en onomwonden toe te durven geven dat ze zich ten diepste heel erg bang en bezorgd voelen. Nochtans kan er ook veel kracht uitgaan van een gedeelde klaagzang.

- De klacht geeft mensen, ten eerste, de kans om voldoende uiting te geven aan allerlei vormen van rouw, woede en angst die bij lijden komen kijken.

Deze ruimte is van levensbelang aangezien ze ingaat tegen elke vorm van bagatellisering van het aanwezige lijden. Een van de suggesties uit de traditionele verklaring in Klaagliederen is om nog even geduld te hebben, het lijden te verdragen en dankbaar te zijn dat men tenminste nog leeft. Het doet denken aan de typische uitspraak "Niet klagen, maar dragen" op Delftse tegeltjes. Waar lijden op dergelijke wijze gelegitimeerd wordt echter, banaliseert men de intense pijn die met lijden gepaard gaat en zet men de deur open voor misbruik. Hoewel bepaalde vormen van lijden inderdaad het gevolg kunnen zijn van verkeerde keuzes die leiden naar doodlopende wegen en ongeluk, is het zeer pijnlijk om lijden dat voortkomt uit ziekte en rampen te verbinden met schuld. Dit belast slachtoffers van lijden immers met nog meer lijden door hen ook nog eens een schuldgevoel aan te praten. De vele smeekbeden in het boek Klaagliederen gaan daar tegenin en maken duidelijk dat rouw, woede en angst absoluut bestaansrecht hebben wanneer lijden het leven doorkruist.

- Het delen van klaagzangen kan, ten tweede, sociaal isolement doorbreken: zowel ten aanzien van medemensen als ten aanzien van God.

Net het delen van rouw, woede, angst en onbehagen kan voor nieuwe verbinding zorgen en het sociale isolement doorbreken waarin mensen automatisch terecht komen bij een lijdenservaring. Net daarom is het in deze tijden extra belangrijk om aandacht te hebben voor mensen die afscheid moeten nemen van een geliefde te midden van de geldende *social distance*-maatregelen.

Het delen van verdriet zal niet alleen de eigen pijn wat draaglijker maken. Het delen van pijn maakt ook mogelijk dat mensen gevoeliger worden voor het verdriet van de ander. Hoewel men de klaagzang op het eerste aanzicht wellicht met een slachtofferpositie associeert, appelleert ze ons ook en maakt ze het mogelijk om ondanks slachtofferschap verantwoordelijkheid op te nemen voor het lijden dat schuilt achter de klaagzang van de ander. Sluiten we ons op in onszelf of horen en zien we ook het lijden van onze medemens?

Het delen van woede en rouw met God helpt ook om niet van God te vervreemden tijdens een proces dat vaak twijfels ten aanzien van God met zich mee kan brengen. Want waar is God in deze crisis, nu ik zo in de put zit? Waarom laat Hij dit gebeuren? Kan Hij niets doen om dit lijden een halt toe te roepen? In het jodendom symboliseert de Klaagmuur op unieke wijze een plek waar mensen met hun klacht terecht kunnen, waar ze hun klacht tot God kunnen richten en waar ze de geloofstwijfel die de lijdenssituatie met zich meebrengt kunnen uitspreken. Een dergelijke geloofstwijfel ontkracht het vertrouwen in God niet. Integendeel, uit het diepste van de put Gods naam aanroepen, kan zelfs bron worden van het meest zuivere gebed, waarin afstand wordt gedaan van de eigen verklaringen en ruimte vrijkomt om God zelf te laten spreken. De klacht kan op die wijze de vorm aannemen van een ultieme smeekbede ten aanzien van God om ons niet los te laten wanneer het leven ons het meeste pijn doet, opdat het voor ons ook mogelijk zou blijven om God niet los te laten.

Valt er dan niets te leren uit de traditionele verklaring die ook nog aanwezig is in het boek Klaagliederen? Ik denk van wel. Uit die eerst aangehaalde passages klinkt immers een sterke oproep tot bekering. En elk moment van crisis dwingt tot innerlijke vertraging en kan uitmonden in ommekeer. Wanneer de oproep tot bekering niet kadert binnen een straffend godsbeeld en niet uitgaat van de gedachte dat God je enkel zal sparen wanneer je je leven betert, kan een bekeringsproces heel erg vruchtbaar zijn. Ongetwijfeld heeft deze coronacrisis ons al op andere manieren doen kijken naar onszelf, naar onze bezigheden en naar anderen. Zaken die zo belangrijk leken, blijken nu relatief. Het bijna noodgedwongen thuis moeten blijven, is voor velen een herontdekking van het gezin. De grote nood aan zorgverlening en voedsel doet opnieuw beseffen hoe broodnodig mensen die daarvoor zorgen zijn. Het niet langer fysiek kunnen samenkomen in

liturgische vieringen en catechetische ontmoetingen doet vele gelovigen wellicht ook de betekenis van deze unieke verbondenheid herontdekken. Hopelijk blijven die vruchten van bekering ook doorwerken wanneer de crisis het hoofd is geboden.

Waar het in Klaagliederen blijft bij een smeekbede, spreken andere oudtestamentische boeken volop de bevestiging uit dat God het lijden van mensen inderdaad kent en hen bevrijdend nabij is of naar de toekomst toe wil zijn. Ook die belofte mogen we niet vergeten.

De HEER sprak: 'Ik heb de ellende van mijn volk in Egypte gezien, de jammerklachten over hun onderdrukkers gehoord; Ik ken hun lijden'. (Ex 3,7)

Deze zekerheid van Gods bevrijdend optreden – ook al kunnen we niet voorzien en precies bepalen op welke manier dit voor elk van ons zal gebeuren – houdt ongetwijfeld een zeer krachtig visioen voor dat ons allen mag bemoedigen. En dat vertrouwen in Gods nabijheid wens ik u allen van harte toe.

Klaagliederen in de Goede Week: de Tenebrae

Wist u dat het boek Klaagliederen ook op een bijzonder eigen manier verbonden is met de lijdensweg van Christus in de christelijke liturgie van de Goede Week? Heeft u al eens gehoord van de Donkere Metten of Treurmetten – in het Latijn Officium Tenebrarum ('Duister officie') of kortweg Tenebrae ('duisternis; schaduwen') genoemd? Met deze termen verwijst men naar de Metten of Lezingendienst – onderdeel van het kerkelijke getijdengebed – van Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Stille Zaterdag. De Tenebrae verbinden het lijden van het volk Israël met de passie van Christus en roepen de toehoorders op om zich tijdens het Paastriduüm in te leven in een rouw- en bekeringsproces. Het boek Klaagliederen speelt – naast enkele Psalmen, nieuwtestamentische lezingen en fragmenten uit preken van Augustinus – een centrale rol in deze lezingendienst.